

Erving Goffman, «*Άσυλα. Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων*», μετάφραση από τα αγγλικά Ξενοφών Κομνηνός, εκδόσεις Ευρύαλος, Κατσιμήδου 34, Τρίκαλα, Αθήνα 1994, σελ. 430, τιμή 3.500 δρχ.

Με μερικές δεκαετίες καθυστέρηση ένα από τα κλασικά έργα της αμερικανικής κοινωνιολογίας επιτέλους παρουσιάζεται και στα ελληνικά. Το εντυπωσιακό όμως είναι ότι πρόκειται και για το πρώτο βιβλίο στα ελληνικά ενός – κατά τη γνώμη μου – από τους μεγαλύτερους κοινωνιολόγους της εποχής μας, του οποίου η σκέψη μόνο έμμεσα ίσως είναι γνωστή, κυρίως μέσα από την επιρροή του σε μια ανατροπή του κυρίαρχου λειτουργιστικού υποδείγματος.

Είναι αλήθεια ότι ο Γκόφμαν αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση: Δεν έχει δημιουργήσει «σχολή» ούτε έχει γράψει καμιά ειδική θεωρία για την κοινωνία μας και τα «μεγάλα της προβλήματα». Κατά κάποιον τρόπο, η εικόνα του είναι κάπως όπως και τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκε: μεγαλειώδη επειδή είναι «ασήμαντα», καθημερινά. Κάποιος ψωνίζει σε ένα μαγαζί, μια παρέα συζητάει στην ταβέρνα, ένας ληστής μπαίνει σε μια τράπεζα, κάτι παιδιά παίζουν βόλους στο δρόμο, ένας τυφλός προσπαθεί να περάσει απέναντι ή εγώ μονολογώ μόνος μου στο σπίτι.

Μια γρήγορη ματιά θα έλεγε «και τι τρέχει; τίποτα δεν συμβαίνει». Η ματιά του Γκόφμαν, όμως, σε αυτόν τον κόσμο, τον καθημερινό μας κόσμο, με όλες τις ομολογημένες και ανομολόγητες προϋποθέσεις του, θα σταθεί διαφορετικά. Γιατί, πράγματι, κάτι συμβαίνει: είναι ο κοινωνικός μας κόσμος, ο αυτονόητος, ο γνωστός, ο ρουτινιάρικος ή και ριψοκίνδυνος, ο κόσμος όπου η ζωή μας, η ζωή του καθένα μας, προϋποθέτει (και αναπαράγει) τις «μεγάλες κοινωνικές δομές», το χρήμα, τις ανισότητες, τις συγκρούσεις, αποκλίσεις, συναινέσεις κ.λπ.

Αυτές τις κοινωνικές δομές αναζητεί ο μεγάλος κοινωνιολόγος, με μια διεισδυτική ματιά που αποκαλύπτει τις κοινωνικές μας βεβαιότητες σαν κοινωνικές μας κατασκευές και με ένα ύφος στο ύψος του αντικειμένου του: Όπως αυτό έχει στρωματωμένες πτυχές, που κρύβουν και αποκαλύπτουν, έτσι και τα βιβλία του, χωρίς λογιολατρισμούς, ξετυλίγουν το βάθος της ανάλυσης με ρυθμό λογοτεχνικού έργου. Είναι μια απόλαυση να διαβάσει (και να ξαναδιαβάσει) κανείς Γκόφμαν.

Υπάρχει και ένας ουσιαστικότερος, θεωρητικός, λόγος που δίνει στην κοινωνιολογία του Γκόφμαν το χαρακτηριστικό της ρυθμότητας: Αντιπαριστάμενος στο κλασικό κοινωνιολογικό πρότυπο (που άλλωστε δεν είναι παρά η θεωρητικοποίηση της κοινής άποψης ότι δεν είμαστε παρά αυτό που μας κάνουν οι περιστάσεις – φύση ή κοινωνία), ο Γκόφμαν εισάγει ένα πρότυπο της κοινωνικής δράσης που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν «θεατρικό». Όχι με την κλασική έννοια του «ρόλου» που ο καθένας πάνω – κάτω παίζει όπως τον προδιαγράφουν οι κοινωνικές δομές (ή δεν τον παίζει «καλά» γιατί δεν έχει «κοινωνικοποιηθεί σωστά»), αλλά με την έννοια ότι αυτή η ερμηνεία είναι πραγματική παράσταση, για στρατηγικούς ή εκφραστικούς λόγους: Έχω πάντα τη δυνατότητα να πάρω μια απόσταση από το ρόλο μου ή να τον παίξω ακριβώς για να μην τον υιοθετήσω. Δεν είμαι αναγκαστικά αυτό που φαίνομαι (πράγμα που επιτρέπει, π.χ., να κοροϊδέψω και να χειραγωγώ τους άλλους).

Το υπόδειγμα αυτό, όμως, έχει μια σειρά από επιπτώσεις, που ο Γκόφμαν θα προσπαθήσει μέχρι

το θάνατό του να ερευνήσει: Όχι μόνο γιατί η κοινωνία έτσι αποκτάει μια αστάθεια μεγαλύτερη από αυτήν που οι θετικιστές κοινωνιολόγοι ήταν έτοιμοι να της αποδώσουν, αλλά κυρίως γιατί σημαίνει ότι, πρώτον, δεν μπορεί πλέον να αναλυθεί απλώς σε όρους «αξιών», «κανόνων» ή «ρόλων» που θα έμπαιναν στο προηγούμενως άδειο κεφάλι των ανθρώπων και, δεύτερον, το εγώ δεν μπορεί να ειπωθεί απλώς σαν μια ενιαία και «κοινωνικοποιημένη» οντότητα. Η «πραγματικότητα» αποτελεί πρόβλημα γιατί μπορεί να είναι πολλαπλή (όπως λέει και ο Schutz). Θεματική που μελέτησε σε ένα άλλο μεγάλο του έργο, στην «ανάλυση πλαισίων» (frame analysis). Όχι μόνο γιατί το φαινομενικό συμμετέχει στην πραγματικότητα, τροποποιώντας την, αλλά και γιατί αυτή παρουσιάζεται εξ αρχής στρωματοποιημένη και χειραγωγήσιμη.

Φαίνεται ότι μια σημαντική ώθηση προς αυτή την κατεύθυνση έδωσε στον Γκόφμαν η εμπειρική του μελέτη για τα ψυχιατρικά άσυλα. Ο Έλληνας αναγνώστης διαθέτει πλέον την καταγραφή των παρατηρήσεών του αυτών, με τη μορφή κυρίως μιας εθνογραφικής έρευνας αλλά που κατά πολύ στρέφεται προς τις γενικότερες κοινωνικές μας προϋποθέσεις. Ασφαλώς, η κοινωνία δεν είναι ο ολοκληρωτικός θεσμός που είναι το άσυλο (και μια σειρά από άλλους τέτοιους οργανισμούς, όπως οι φυλακές, τα ορφανοτροφεία, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ορισμένες στρατιωτικές μονάδες, θρησκευτικές σέκτες, μοναστήρια, κ.λπ.). Όμως, η ανάλυσή τους μπορεί να αποκαλύψει ορισμένες από τις γενικότερες κοινωνικές μας προϋποθέσεις, ιδιαίτερα σε σχέση με την κατασκευή, κοινωνική αναγκαστικά, του εγώ.

Από την άποψη αυτήν, η τρέλα κατέχει μια μοναδική θέση: Γιατί «εξ ορισμού» τρελός είναι αυτός που κάνει τρέλες, δηλαδή «ακατανόητα», «αταίριαστα», «παράλογα» πράγματα. Η περιήγηση του Γκόφμαν στο εσωτερικό αυτού του κόσμου των τρελών όμως θέτει ένα τεράστιο ερωτηματικό. Γιατί, μελετώντας τα ψυχιατρικά ιδρύματα τελικά ανακαλύπτει κανείς ότι «η τρέλα και η “αντικανονική συμπεριφορά” που αποδίδεται στον ασθενή είναι κατά πολύ προϊόν, όχι της αρρώστιας του, αλλά

της κοινωνικής απόστασης που χωρίζει τον άρρωστο από αυτόν που τον χαρακτηρίζει έτσι. (...) (Αρκεί κανείς να συμμετάσχει στους) «χειρότερους» θαλάμους (των ψυχιατρείων) για να καταλάβει ότι και αυτοί ακόμα οι χώροι είναι βιώσιμες κοινότητες όπου διεξάγεται μια πραγματική κοινωνική ζωή γεμάτη νόημα» (σελ. 135, η μετάφρασή μας των αποσπασμάτων αποκλίνει κάπως από την ελληνική έκδοση). Αυτή η κοινωνική ζωή περιγράφεται στο πρώτο κεφάλαιο, αλλά – καθώς το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η οπτική γωνία του ίδιου του έγκλειστου (τρόφιμου) και ο κόσμος που αυτός δημιουργεί – ο συγγραφέας ερευνάει ιδιαίτερα, στο τρίτο κεφάλαιο, τους βασικούς τρόπους με τους οποίους οικοδομείται μια πλούσια «λαθροβίωση» στο εσωτερικό του θεσμού, σαν διαδικασίες επιβίωσης (ή «δευτερογενούς εναρμόνισης») που αποδεικνύουν – σε έναν εξαιρετικά καταπιεστικό χώρο – τις δυνατότητες (και την ανάγκη) απόστασης από τους κοινωνικούς ορισμούς της κατάστασης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το κεφάλαιο που αφιερώνει ο συγγραφέας στην περιγραφή της «ηθικής σταδιοδρομίας» του ασθενούς, δηλαδή των επιπτώσεων που έχει η ιστορία και η ερμηνεία και επανερμηνεία της για την οικοδόμηση του εγώ και των εικόνων του. Το ψυχιατρείο παρουσιάζει το ακραίο ενδιαφέρον ενός θεσμού όπου η κατασκευή κάθε «εικόνας του εαυτού» επανεισάγεται σαν στοιχείο της βιογραφίας. Έτσι, όμως, ο τρόφιμος «μαθαίνει ότι μια υπερασπίσιμη εικόνα του εαυτού μπορεί να ιδωθεί ως κάτι το εξωτερικό από τον ίδιο τον εαυτό που μπορεί να κατασκευάζεται, να χάνεται και να ξανακατασκευάζεται με μεγάλη ταχύτητα και κάποια αταραξία» (σελ. 164). Στο ψυχιατρείο αυτό οδηγεί σε μια κατ'εξοχήν ανηθικότητα, αφού το «ελάχιστο σοβαρό» αυτό «παιχνίδι» δείχνει πως «είναι δυνατόν κανείς να πετάξει τα ρούχα του παλιού του εαυτού – ή να του τα πετάξουν – χωρίς να χρειάζεται να βρει καινούργια ρούχα ή κοινό μπροστά στο οποίο να μπορεί να κοκκινίζει» (σελ. 169). Όμως, αυτό αντίστροφα επίσης δείχνει ότι γενικότερα «η παρουσίαση του εαυτού» μέσα σε μια «σκηνοθέτηση της καθημερινής ζωής» (τίτλοι καταπινών έργων του Γκόφμαν) αποτελεί συστατικό στοιχείο των δομών που υποτίθεται πως εκφράζουν.

Το τελευταίο κεφάλαιο ασχολείται με τις προϋποθέσεις και τα αδιέξοδα ενός ιατρικού υποδείγματος απέναντι στην τρέλα που αγνοώντας τους κοινωνικούς ορισμούς του ίδιου του «τρελού» εφαρμόζει ένα φυσικό υπόδειγμα σε μια δράση που δεν είναι καθόλου τρελή. Πέρα από μια εμπάθυναση στις θεματικές που αναφέραμε το κεφάλαιο αυτό έχει το πρόσθετο ενδιαφέρον μιας διευκρίνισης των κοινωνικών προϋποθέσεων της «υπηρεσίας» στην κοινωνία μας. Η «τεχνική» και «επιδιορθωτική» τους διάσταση μπορεί ίσως να ιδωθεί σε σχέση με το κύμα υπηρεσιών που τείνει να κατακτήσει μια σειρά δραστηριότητες που αφορούν ανθρώπους τριάντα χρόνια αφού γράφτηκε το βιβλίο.

Ασφαλώς, το βιβλίο «Άσυλα» ενδιαφέρει κατ'αρχήν όσους έχουν σχέση με τους ψυχοασθενείς. Έτσι, η ελληνική έκδοση έγινε με σαφή ψυχιατρική κατεύθυνση (βλ. πρόλογο των Αμπατζόγλου και Πλουμπίδη) που έχει – κατά τη γνώμη μου – ορισμένες επιπτώσεις στην εξ'άλλου επιμελημένη (αν και λίγο «βαριά») μετάφραση, πράγμα που εν μέρει οφείλεται στη σχετική έλλειψη κοινωνιολογικής «παράδοσης» στην Ελλάδα. Όμως, πέρα από τους ψυχιάτρους (σαν άμεσα ενδιαφερόμενους), η βαθύτερη κοινωνιολογική θεματική ενδιαφέρει ως και τον «κοινό θνητό», στο μέτρο που είναι μια πρόσ-

κληση να εμβαθύνει στη σχέση ανάμεσα σε «είναι» και σε «φαίνεται». Αν σκεφτεί κανείς ότι ο κοινωνικός μας κόσμος – το άτομο, η οικονομία, η πολιτική, ... – είναι γεμάτος από τέτοιες «ουσιαστικοποιήσεις» όπως η «τρέλα» – άλλοι έχουν μιλήσει για «θερμπαλισμούς» αλλά και για «κατηγοριοποιήσεις» –, τότε δεν μπορεί παρά να αισθανθεί ότι ο Γκόφμαν του ανοίγει έναν ολόκληρο ορίζοντα σκέψης και κρίσης.

ΤΑΣΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ